

Xolikov Sarvar

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

MILLIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH TIZIMIDA PARLAMENTNING TUTGAN O'RNI VA TARIXI

Xolikov Sarvar

Independent researcher at Tashkent State University of Law

ROLE AND HISTORY OF PARLIAMENT IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Холиков Сарвар

*Независимый исследователь Ташкентского государственного юридического
университета*

РОЛЬ И ИСТОРИЯ ПАРЛАМЕНТА В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Миллий хавфсизликни таъминлаш тизимида парламентнинг тутган ўрни ва тарихи

Дунёда давом этаётган пандемия шароитида мамлакатимиз иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ҳаётини мазкур салбий ҳолатларга мослаштирган ҳолда режалаштирилган демократик ислохотларни тизимли равишда давом эттиришни тақозо этмоқда. Бугунги кунда амалга оширилаётган бундай ўзгаришларнинг норматив-ҳуқуқий асосларини яратиш муҳим роль ўйнаб, парламентнинг турли вазиятларга тез мослашишини вазиятнинг ўзи тақозо этмоқда.

Хавфсизлик инсон, жамият ва давлатнинг асосий ҳамда энг қадимий эҳтиёжларидан биридир. Зеро, қадимдан инсон ўзи ва оиласи ҳаётини шу орқали эса қабила ҳамда жамият манфаатларини турли жисмоний ва табиий хавфлардан ҳимоя қилиш мақсадида тегишли чора-тадбирларни кўриб келган. Шунга кўра, хавфсизликнинг моҳияти юқорида қайд этилган субъектларнинг мавжудлигига таҳдид соладиган хавф-хатарларни, шунингдек уларнинг асосий манфаатларини

йўқ қиладиган, ҳаёт, фаровонлик, ривожланиш ва яхшиланишнинг мумкин бўлмаган ҳолда қаршилиқ кўрсатиш, кутиш, истисно қилиш қобилияти сифатида аниқланиши мумкин.

Замонавий фанда “хавфсизлик” тушунчасини таърифлашга турлича ёндашувлар мавжуд. Энг кенг тарқалган ёндашув – хавфсизликни хавфнинг йўқлиги, субъектнинг таҳдидлардан, зарарлардан ҳимоя қилиш ҳолати ва ўлчови деб тушунишдир¹.

Ўрганишлар натижасида ушбу йўналишга алоқадор илмий доира вакиллари ва амалиётчи мутахассисларнинг фикрлари ўртасида турли тафовутлар мавжудлигини кўриш мумкин. Ўз навбатида, ушбу йўналишда илмий тадқиқот олиб борган маҳаллий олимларимиздан М.Усмонов хавфсизликни назария ва амалиётда қуйидагича турлардан келиб чиқиб, таснифлаш лозимлиги ҳақида фикр билдирган.

- 1) миллий;
- 2) минтақавий;
- 3) глобал.

Шу билан бирга, М.Усмонов томонидан хавфсизлик тушунчасига қуйидаги таъриф берилган: “Хавфсизлик – давлатнинг барқарор фаолият олиб боришини таъминлаш ва давлат органлари томонидан шахс ва жамият, мамлакатнинг барқарор ривожланиши учун ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий шароитлар яратиш, ҳаётий муҳим миллий манфаатларни таъминлашда ички ва ташқи таҳдидларга ишончли қарши тура олиш қобилиятидир”².

Россия Федерациясининг 1992 йилдаги “Хавфсизлик тўғрисида”ги Қонунида “хавфсизлик” тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: “Хавфсизлик – бу шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатларини ички ва ташқи хавфлардан ҳимоя қилишнинг ҳолати ҳисобланади. Хавфсизликнинг асосий объектларига қуйидагилар киради: шахс – унинг ҳаёти ва эркинликлари; жамият – унинг моддий-маънавий қиймати; давлат – унинг конституциявий қурилиши, суверинитети ва ҳудудий яхлитлигидир”³.

“Хавфсизлик” атамасининг ўзи жуда кенг қўлланилиш доирасига эга. Жамоатчилик онги даражасида “хавфсизлик” тушунчаси хавфнинг йўқлиги,

¹ Преемственность и новации в юридической науке. Выпуск 8 Агеева А.В., Алферов А.А., Андрюшенков В.А., Бакланов Л.А., Бархатова Е.Н., Белоусов А.В., Бетхер В.А., Бутина С.Г., Викулова Т.А., Вист И.И., Воронов И.А., Герасименко Т.Ю., Григорьев О.В., Губин А.И., Доманов Д.В., Дригичев И.В., Дубинин А.С., Ефимкина Н.В., Жумагазиева Н.М., Забуга Е.Е. и др. Материалы научной конференции адъюнктов и соискателей (Омск, 29 марта 2012 г.) / Омск, 2012.

² Усмонов М.А. “Хавфсизлик ва мудофаани таъминлаш бўйича давлат функциясининг назарий ва ҳуқуқий асослари”. Юрид. фан. номзоди. дис. – Тошкент, 2010. 52-6.

³ Федеральный закон «О безопасности» от 28.12.2010 N 390-ФЗ.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_108546/

субъектнинг таҳдид, зарар ёки ёвузликдан ҳимояланиш ҳолати ва ўлчови сифатида таърифланади ва табиий ва ижтимоий турли жараёнларга нисбатан қўлланилади¹.

“Хавфсизлик” тушунчасига таъриф берилишида қуйидаги жиҳатларни инобатга олиш лозим ҳисобланади:

- давлат манфаатларига таҳдид;
- фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти кўрсатишини таъминланганлик ҳолати;
- шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий манфаатларини ҳимоя қилишнинг таъминланганлик ҳолати;
- инсон ҳуқуқларига риоя этилишни таъминлаш.

Ўз навбатида, хавфсизликни унинг моҳиятидан келиб чиқиб, қуйидаги турларга ажратишимиз мумкин.

- давлат хавфсизлиги;
- ҳарбий хавфсизлик;
- жамият хавфсизлиги.

“Миллий хавфсизлик” атамаси жаҳонда илк маротаба 1904 йилда АҚШ Президенти Теодор Рузвельт томонидан АҚШ Конгрессига қилинган мурожаатда ишлатилган². Россияда эса ушбу атама дастлаб 1994 йилда мамлакат Президенти томонидан Россия Федерацияси Федерал кенгашига қилинган мурожаатда қўлланилган³.

М.Усмоновнинг фикрига кўра, миллий хавфсизлик мамлакатнинг миллий манфаатлари билан бевосита боғлиқ, миллий манфаатлар, масалан, ғоявий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларга нисбатан барқарорроқ ва кам ўзгарувчан бўлганлиги учун миллий хавфсизликни таъминлашнинг ҳуқуқий, институционал асослари анча мустаҳкам. Сирасини айтганда, миллий хавфсизликни таъминламай туриб ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ривожланиш ҳақида сўзлаб бўлмайди. Миллий хавфсизлик давлатчилиқни сақлашнинг таянч таркибий қисмидир⁴.

Ўзбекистонда 1991 йилдан 2018 йилга қадар хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ваколатли орган сифатида Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати бўлган бўлиб, 2018 йил март ойида Ўзбекистон

¹ Колокольцев В.А. Обеспечение государственных интересов России в контексте концепции национальной безопасности: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. СПб., 2005.

² Theodore Roosevelt's Annual Message to Congress for 1904 // House Records HR 58A-K2.

³ Послание Президента РФ Федеральному собранию РФ «Об укреплении Российского государства (основные направления внутренней и внешней политики)» от 24 февраля 1994 г. Раздел 6.1.

⁴ Усмонов М.А. “Хавфсизлик ва мудофаани таъминлаш бўйича давлат функциясининг назарий ва ҳуқуқий асослари”. юрид. фан. номзоди. ... дис. – Тошкент, 2010. 11-б.

Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раислигида бўлиб ўтган йиғилишда ушбу тузилманинг номи “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати” деб ўзгартирилди. Бугунги кунда Давлат хавфсизлик хизматининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланган:

- Ўзбекистоннинг давлат хавфсизлиги ва манфаатларини ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилишни таъминлаш, мазкур соҳада қонунийлик ва қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва уларга барҳам бериш;

- Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузуми, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигига тажовузларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ҳамда уларга барҳам бериш бўйича разведка ва контрразведка фаолиятини амалга ошириш;

- Давлат чегараларини қўриқлаш ва ҳимоя қилиш;

- Қуролли Кучлар ва мудофаа-саноат мажмуасини давлат хавфсизлигига хавф-хатарлар ҳамда таҳдидлардан ҳимоя қилиш, мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш бўйича стратегик ташаббусларни амалга оширишда иштирок этиш;

- терроризм, экстремизм, уюшган жиноятчиликка, қурол-яроғ, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний муомаласига қарши курашиш;

- давлат манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдид солувчи миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб этишга қаратилган бузғунчилик фаолиятининг олдини олиш, уни аниқлаш ва унга барҳам бериш;

- иқтисодий, илмий-техникавий, ижтимоий ва ахборот соҳаларида давлат хавфсизлигини таъминлаш, халқимизнинг тарихий-маданий ва бой маънавий меросини ҳимоя қилиш;

- давлат органлари ва бошқа ташкилотларда давлат манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдид солувчи коррупция ҳолатларига қарши курашиш;

- телекоммуникация ва транспорт соҳасида давлат хавфсизлигини таъминлаш, ғавқулодда ҳолатларни юзага келтирувчи омилларнинг олдини олиш, аниқлаш ва уларга барҳам бериш;

- унинг тергов қилиш ваколатига кирувчи жиноят ишлари бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки тергов олиб бориш ва тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш;

- davlat organlari va boshqa tashkilotlarda davlat sirлари saqlanishi, maxsus aloqa xavfsizligining ta'minlanishi hamda axborotlarni kriptografik himoya qilishni tashkil etish ustidan nazoratni amalga oshirish;
- davlat manfaatlari va xavfsizligiga tahdid soluvchi huqukbuzarliklar sodir etilishiga imkon beradigan sabab va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish;
- Davlat xavfsizlik xizmatining janovar va safarbarlik tayergarligi holatini takomillashtirish va saqlab turish, kuch va vositalarni favqulodda vaziyatlar yuzaga kelgan hamda harbiy holat joriy qilingandagi harakatlarга tayirlash.

Shuni ta'kidlash lozimki, 1934 yildan 1992 yilgacha nazariya va amaliyotda faqat "davlat xavfsizligi" tushunchasi qullanilgan. U hamma narsani xususan, iqtisodiy, siyosiy, harbiy (mudofaa) va boshqa har qanday manfaatlarni ta'minlashni uz ichiga olgan. Ushbu davrda faoliyat yuritgan olimlarning fikricha, bu mantiqiy fikr bulib, unga kura davlat manfaatlarini himoya qilish deganda, uz-uzidan ular fuqarolar va butun jamiyat manfaatlarini himoya qilishlik tushuniladi. Davlat guллаb-yashnamokda, har bir fuqaroning farovonligi yuksalib, uni tibbiyot, ta'lim va zamonaviy jamiyatning boshqa imtiyozlari bilan ta'minlamokda. Shunday qilib, davlat xalq bilan "birlashadi" va bu davlatchilik belgilariga mos keladi, demak joizdir.

Rossiya Federatsiyasi Prezidentining 2009 yil 12 maydagi Farmoni bilan tasdiqlangan Rossiya Federatsiyasining 2020 yilgacha bulgan milliy xavfsizligi strategiyasida "milliy xavfsizlik" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan. "Milliy xavfsizlik – konstitutsion huquq, erkinliklar, fuqarolarning muносиb sifati va turmush darajasini, suverenitetini, hududiy yaxlitligini va Rossiya Federatsiyasi barqaror rivojlanishini ta'minlash imkonini beruvchi шахs, jamiyat va davlatning ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish holati, mudofaa va davlat xavfsizligidir"¹.

Mamlakatimizda ham milliy xavfsizlikni ta'minlashga doir asosiy hujjat sifatida 1997 yilda Uzbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konseptsiyasi qabul qilingan². Shu bilan birga, Uzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi ПФ–4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017 – 2021 yillarda Uzbekiston Respublikasini rivojlantirishning besh ta ustuvor yunaliши buyicha Harakatlar strategiyasini «Xalq bilan muokot va inson manfaatlari yili»da amalga

¹ <http://kremlin.ru/supplement/424>

² Uzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 11-12-son, 295-modd

оширишга оид давлат дастурида янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлик концепциясини тайёрлаш назарда тутилган бўлсада, бироқ бугунги кунга қадар ушбу Концепция қабул қилингани йўқ¹.

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг хавфсизлик билан боғлиқ ваколатлари аниқ белгиланмаган бўлсада, бироқ қуйидаги жумла бу йўналишдаги вазифаларни очиб беради: “сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт соҳасидаги у ёки бу масалалар юзасидан, шунингдек давлатнинг ички ва ташқи сиёсати масалалари юзасидан қарорлар қабул қилиш”. Фикримизча, миллий хавфсизлик сиёсати, унинг режалари ва молиявий жиҳатларини ўрганиш ҳар бир давлатдаги миллий парламентларнинг муҳим вазифасидир. Кўпгина мамлакатларда бу давлатнинг қонунчиликда белгиланган энг олий мажбуриятдир. Давлатнинг назорати бунда мудофаа сиёсатини, ҳарбий бюджетларни ва харажатларни назорат қилиш ва кўриб чиқишни, шунингдек ижро этувчи, ҳарбий ва бошқа расмий органларда асбоб-ускуналар харид қилиш бўйича қарорларни ўз ичига олади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда айтиш лозимки, “миллий хавфсизлик” сиёсатининг асосий мақсади барқарор демократик ривожланиш асосида Ўзбекистон фуқароларининг ҳаёт сифатини яхшилаш учун қулай ички ва ташқи шарт-шароитларни яратиш, бозор асосида мамлакат иқтисодиётининг муваффақиятли ўтиш ва Конституция ва қонунларга қарши қаратилган тажовузлардан шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, жамият учун хавфли ҳаракатлар, этник, миллий ва ирқий можаролар, турли фавқулодда вазиятлар ва фалокатлар, узоқ муддатли экологик таҳдидларни олдини олишга қаратилган ҳисобланади.

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон